Ю. Г. СОБЧУК. ЩОДО ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ ІНСТИТУТУ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ БАНКІВ

Розглядаються актуальні проблеми формування понятійного апарату банківського права. Проаналізовано зміст понять неплатоспроможності банку та тимчасової адміністрації, запропоновано їх авторські визначення.

Ключові слова: *банк, інститут банківського права, неплатоспроможність банку, тимчасова адміністрація.*

Рассматриваются актуальные проблемы формирования понятийного аппарата банковского права. Проанализированы содержание понятий неплатежеспособности банка и временной администрации, предложены их авторские определения.

Ключевые слова: *банк, временная администрация, институт банковского права, неплатежеспособность банка.*

The article deals with the actual problems of the formation of the banking law conceptual aggregate. It was analyzed the content of the concept of bank insolvency and temporary administration, it was suggested author's definitions of these concepts.

Key words: *bank, temporary administration, banking law institution, bank insolvency.*

Системоутворюючою категорією інституту неплатоспроможності банків є «неплатоспроможність банку», дослідженням правової природи якої не приділяється уваги в науці фінансового права та інших суміжних галузях юридичної науки. Прерогативою досліджень актуальних проблем неплатоспроможності банків є: понятійно-категоріальний апарат; правовідносини неплатоспроможності банку, процедури тимчасової адміністрації баку, визнання банку неплатоспроможним з подальшою ліквідацією.

Використання у теоретично-правових і прикладних наукових дослідженнях категорії «неплатоспроможність банку» не означає її остаточного з'ясування, однозначного розуміння змісту та правової природи. Це зумовлено неоднаковими методологічними засадами, на яких грунтуються сучасні фінансово-правові теорії. Однак уже на дефініційному рівні формуються засади більш складних наукових побудов, закладаються основи майбутніх правових теорій. З метою здійснення аналізу, виявлення наслідків тлумачення поняття неплатоспроможності банків для сучасної правової теорії, обґрунтування власного бачення і вирішення проблеми потребується звернення до найбільш розповсюджених визначень цього поняття, а також встановлення його співвідношення з іншими тотожними поняттями.

В сучасних умовах актуального значення у вирішенні проблем вдосконалення правового регулювання відносин неплатоспроможності банків набуває вироблення єдиної концепції реформування законодавства про неплатоспроможність банків, що передбачає пошук основних напрямів його вдосконалення з чітким уявленням про мету такого вдосконалення та системних наслідків відповідних змін.

Метою статті є аналіз термінів, понять та категорій інституту неплатоспроможності банків, підходів щодо визначень понять, уточнення існуючих та надання визначень нових понять.

© *СОБЧУК Юлія Геннадіївна* – здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Процес становлення ефективної банківської системи є досить складним завданням. Такий процес відбувається у складних умовах економічних криз в Україні, світових та регіональних фінансових криз і тому, на сучасному етапі розвитку, особливого значення набуває становлення динамічної та гнучкої банківської системи, яка б завчасно реагувала на негативні зміни як на макроекономічному рівні так і в світовій фінансовій системі, забезпечувала стабільний економічний і соціальний розвиток держави.

Стрімкій розвиток українських банків став основою формування повноцінних ринкових відносин та сукупності базових елементів, пов'язаних із рухом фінансових ресурсів, без яких функціонування ринкового господарства неможливе. Однак існує низка причин, які впливають на фінансовий стан банку. На думку фахівців Національного банку України погіршання фінансового стану банків спричинені такими внутрішніми чинники: недодержання банками вимог чинного законодавства; недосконала законодавча база; конфлікти інтересів, пов'язані з власністю; недостатність диверсифікації кредитного та інвестиційного портфелів; цільове (примусове) кредитування неприбуткових галузей виробництва; неадекватне забезпечення кредитів або нереальність застав; невідповідність структури управління; нечесні дії керівників банку та позичальників

Важливу роль при розробці визначення поняття відіграє вибір способу визначення. Взагалі, вибір способу визначення поняття та розробка дефініцій є достатньо складним завданням, при вирішенні якого слід брати до уваги наукові розробки, результати наукових досліджень та висновки не тільки юридичної науки, а й економічних наук та логіки. В юриспруденції, як і в будь-якій іншій науці, завдання визначення (дефініції) як логічної операції над поняттями полягає в тому, щоб розкрити зміст цих понять вказівкою на основні, суттєві ознаки предмета, що вивчається, які відрізняють його від інших суспільних явищ і виділяють із числа правових. Щоб правильно обрати спосіб визначення поняття, передусім, необхідно вирішити питання, наскільки точним має бути його зміст та який обсяг передбачається йому надати. Відповідно до закону логіки про зворотне співвідношення обсягу та змісту поняття: чим більше ознак містить зміст, тим менше предметів (явищ) входить до його обсягу, і навпаки. А звідси можна зробити висновок, що чим точнішим та визначеним має бути визначення поняття, тим більше інформації щодо його ознак повинно містити визначення, і навпаки, чим абстрактніше треба сформулювати дефініцію, тим менше повинно міститися в ній відомостей про предмет (явище).

Визначення понять повинні мати чітко визначені межі і значення, які можуть бути виражені в його змісті та обсязі. В юридичній літературі зміст поняття визначається як сукупність його специфічних ознак і характеристик, які відрізняють його від інших суміжних або тотожних понять і категорій. Обсяг поняття – це кількість предметів або явищ, кожному із яких притаманні ознаки, що відносяться до змісту цього поняття.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» неплатоспроможність банку – це неспроможність банку своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше однієї третини мінімального розміру регулятивного капіталу банку.

Ми поділяємо думку про те, що терміни, що застосовуються у визначенні, слід розуміти у таких значеннях. Неспроможність – це нездатність (неможливість)

щось виконати, зробити здійснити[1], а саме своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів. Кредитором банку є юридична або фізична особа, яка має документально підтверджені вимоги до боржника щодо його майнових зобов'язань. Під коштами слід розуміти гроші у національній або іноземній валюті чи їх еквівалент Капітал банку – це залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань. Регулятивний капітал складається з основного та додаткового капіталу, зваженого на ризики, що визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України.

Термін «неплатоспроможність банку» характеризує його неспроможність своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше третини мінімального розміру регулятивного капіталу банку. Інакше кажучи, вважають автори науково-практичного коментарю до закону про банки, неплатоспроможність банку є ознакою його фінансового становища, за якого банк неспроможний виконувати свої фінансові зобов'язання перед кредиторами, а також зобов'язання щодо сплати податків та зборів (обов'язкових платежів Така ситуація в банку може виникнути внаслідок різних обставин, пов'язаних зі здійсненням підприємницької діяльності, зокрема зміни кон'юнктури ринку, помилок менеджменту, інфляційних процесів тощо[2].

Термін «неплатоспроможність банку» вживається і у Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства[3]. Визначення поняття «неплатоспроможність банку» містилося у п. 1.3 глави 1 розділу V Положення містилося визначення поняття неплатоспроможності банку через встановлення його кваліфікуючих ознак: банк протягом 15 робочих днів не виконує 10 і більше відсотків своїх прострочених зобов'язань. В подальшому ця норма була вилучена відсилочною нормою до Закону України «Про банки і банківську діяльність». Аналіз п. 3 ч. 2 ст. 75 цього закону дозволяє зробити висновок про те, що банк є неплатоспроможним якщо він протягом 5 робочих днів не виконує 10 і більше відсотків своїх прострочених зобов'язань.

Аналіз чинного законодавства та нормативно-правових актів НБУ дозволяє виділити такі ознаки неплатоспроможності банків: основні ознаки: неспроможність банку виконати своєчасно та у повному обсязі вимоги кредиторів або протягом п'яти робочих днів 10 і більше відсотків своїх прострочених зобов'язань; похідні ознаки: відсутність коштів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше однієї третини мінімального розміру регулятивного капіталу банку.

Статус неплатоспроможного банку передбачає необхідність встановлення спеціальних норм, які, в свою чергу, дозволяють за допомогою реабілітаційних процедур відновити його стан, а у випадку неможливості – ліквідувати з метою справедливого та організованого погашення вимог кредиторів. Тому процедура відновлення платоспроможності банків являє собою особливий правовий режим, спрямований на відновлення платоспроможності банку із застосуванням спеціальних засобів, які потребують спеціальної правової регламентації[4].

Поняття неплатоспроможності банку в деяких принципових моментах не співпадає з поняттям неплатоспроможності (банкрутства) інших учасників господарської діяльності. Статтею 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»[5] неплатоспроможність визначається як неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після

настання встановленого строку їх сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі із заробітної плати, а також виконати зобов'язання щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше як через відновлення платоспроможності.

Підсумовуючи наведені міркування, можна запропонувати уточнене визначення неплатоспроможності банків. Під неплатоспроможністю банків слід розуміти визнану у встановленому порядку Національним банком України нездатність банку своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше однієї третини мінімального розміру регулятивного капіталу банку або нездатність банку виконати протягом п'яти робочих днів 10 і більше відсотків своїх прострочених зобов'язань.

Право неплатоспроможності банку (в об'єктивному розумінні) – це сукупність фінансово-правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері здійснення заходів щодо запобігання неплатоспроможності банків, відновлення їх платоспроможності введенням процедури тимчасової адміністрації, а також відносин, пов'язаних із визнанням банку неплатоспроможним відповідним юрисдикційним органом та його ліквідацію внаслідок такого визнання.

Проведений науковцями аналіз ознак інституту неплатоспроможності банків дозволив визначити цей інститут як взаємопов'язану та взаємозумовлену сукупність правових субінститутів та норм, що забезпечують цілісне самостійне регулювання групи суспільних відносин, пов'язаних зі, здійсненням заходів щодо запобігання неплатоспроможності банків, відновлення їх платоспроможності введенням процедури тимчасової адміністрації банків, а також відносин, пов'язаних з визнанням банку неплатоспроможним та його ліквідацією внаслідок такого визнання. Зазначена сукупність інститутів та норм втілює у своєму змісті особливу юридичну конструкцію, специфічні загальні положення та принципи, що знайшло свій зовнішній прояв у відокремленні цих норм всередині галузі банківського законодавства у вигляді окремих глав Закону України "Про банки та банківську діяльність» та нормативно-правових актів НБУ[6].

Чинне законодавство України використовує два терміни щодо визначення одного правового явища – «банкрутство» та «неплатоспроможність», які вважаються у господарському праві термінами-синонімами, а у банківському праві застосовується термін «неплатоспроможність». Законодавство зарубіжних країн використовує термін «неплатоспроможність», оскільки існує точка зору згідно якої банкрутство є кримінально-правовою стороною неплатоспроможності. Саме тому у більшості цих країн, правові норми, що регулюють кримінальні відносини, вилучені із законодавства про неплатоспроможність, інкорпоровані у кримінальні кодекси і застосовуються лише до фізичних осіб. В Росії у різні історичні періоди мали місце різні варіанти використання понять неплатоспроможності та банкрутства, а у сучасному російському законодавстві ці поняття вважаються рівнозначними. З цього приводу ми поділяємо думку В.В. Степанова про те, що це є не зовсім вірний підхід, оскільки юридична техніка має враховувати сталий зміст фразеологічних комплексів і традицій їх правового використання. Навіть якщо прийняти до уваги сформоване сприйняття слова «банкрутство», доцільніше було б використовувати американський варіант поєднання неплатоспроможності й банкрутства[7].

Законом України «Про банки і банківську діяльність» тимчасова адміністрація визначається як процедура, що застосовується Національним банком України при здійсненні банківського нагляду за обставин, передбачених цим Законом. Тимчасовий адміністратор – це фізична або юридична особа, що призначається Національним банком України для здійснення тимчасової адміністрації. Разом з тим, в юридичній літературі висловлено думку про те, що тимчасова адміністрація є спеціальним органом управління кредитною установою, що призначається центральним банком[8]. Ототожнення понять тимчасової адміністрації та тимчасового адміністратора , на нашу думку, є некоректним. Слушною з цього приводу є думка авторів науково-практичного коментарю до закону про банки[9]. Термін «тимчасова адміністрація» визначається через її характеристику як певної процедури, що застосовується Національним банком України в межах здійснення функції банківського нагляду у разі загрози платоспроможності банку. Національний банк України має право призначити тимчасову адміністрацію банку у разі:

1) двох або більше порушень банком законних вимог Національного банку України;

2) зменшення розміру регулятивного капіталу банку на 30 відсотків протягом останніх 6 місяців;

3) якщо банк протягом 5 робочих днів не виконує 10 і більше відсотків своїх прострочених зобов'язань;

4) арешту або набрання законної сили обвинувальним вироком щодо злочинних діянь керівників банку;

5) вчинення банком дій щодо приховування рахунків, будь-яких активів, реєстрів, звітів, документів;

6) необгрунтованої відмови банку у наданні документів чи інформації, передбачених законом про банки, уповноваженим представникам Національного банку України;

7) наявності публічного конфлікту у керівництві банку;

8) наявності клопотання банку про призначення тимчасової адміністрації;

9) здійснення банком операцій з високим рівнем ризику, які призвели або можуть призвести до втрати активів або доходів;

10) порушення законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів.

Тимчасова адміністрація є одним із заходів впливу, який застосовується Національним банком України за порушення банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку України або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку. Процедура тимчасової адміністрації застосовується для тимчасового управління банком з метою забезпечення схоронності капіталу й активів банку, докладної оцінки його фінансового становища і вжиття відповідних заходів щодо приведення його діяльності у відповідність до вимог банківського законодавства, відновлення його платоспроможності й ліквідності, стабілізації діяльності банку, усунення виявлених порушень, причин та умов, що призвели до погіршення фінансового становища.

На нашу думку, тимчасову адміністрацію можна визначити як спеціальну процедуру, що застосовується Національним банком України при здійсненні банківського нагляду у разі загрози платоспроможності банку з метою забезпечення схоронності капіталу й активів банку, докладної оцінки його фінансового

становища і вжиття відповідних заходів щодо приведення його діяльності у відповідність до вимог банківського законодавства, відновлення його платоспроможності й ліквідності, стабілізації діяльності банку, усунення виявлених порушень, причин та умов, що призвели до погіршення фінансового становища. З іншого боку, тимчасова адміністрація є одним із заходів впливу за порушення банківського законодавства.

1. *Чернадчук В.Д.* Правове регулювання неплатоспроможності банків: Навч. посібник. – Суми: Університетська книга, 207. – С. 9. **2.** *Закон* України «Про банки і банківську діяльність»: Наук.-практ. коментар / За заг. ред. В. С. Стельмаха. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – С. 36. **3.** *Постанова* Правління НБУ «Про затвердження Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства» від 28.08.2001 р. № 369 / Офіційний вісник України. – 2001. –№ 41. – Ст. 1864. **4.** *Чернадчук В.Д.* Цит. праця. – С. 7. **5.** *Закон* України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 42-43. – Ст. 378. **6.** *Чернадчук В.Д.* Цит. праця. – С. 20-21. **7.** *Степанов В.В.* Несостоятельность (банкротство) в России, Франции, Англии, Германии. – М.: Статут, 1999. –С. 13-14. **8.** *Попондопуло В.Ф.* Конкурсное право: Правовое регулирование несостоятельности (банкротства): Учеб. пособие. – М.: Юристъ, 2001. – С. 266. **9.** *Закон* України «Про банки і банківську діяльність»: Наук.-практ. коментар / За заг. ред. В. С. Стельмаха. – С. 42.